

Стефан Груев

КОРОНА от ТРЪНИ

Царуването на Борис III
1918 – 1943

Превод от английски:

Мариана Екимова-Мелнишка, Вяра Вл. Кондова

София
2026

Translated from the English Language edition of Crown of Thorns, By Stephane Groueff, originally published by, Madison Books, an imprint of The Globe Pequot Publishing Group Inc., Copyright © by the author(s). Translated into and published in the Bulgarian language by arrangement with The Globe Pequot Publishing Group Inc.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means electronic or mechanical including photocopying, reprinting, or on any information storage or retrieval system, without permission in writing from The Globe Pequot Publishing Group Inc.

Всички права върху произведението са запазени.

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© Стефан Груев, *автор*

© *Българска история*, *издател*

© Мариана Екимова-Мелнишка, Вяра Вл. Кондова, *превод*

Мирела Мишева, *отговорен редактор*

Владислав Карагеоргиев, *редактор*

Таня Петрова, *коректор*

Стоян Атанасов, *Kontur Creative*, *графично оформление*

© Таня Минчева, *Kontur Creative*, *корица*

Снимка на корица: цар Борис III в Берлин, около 1930 – 1940 г.,
НБКМ-БИА С IV 93

София, 2026 г.

ISBN 978-619-7688-72-6

ГЛАВА I. РАЗГРОМ И БЕЗНАДЕЖНОСТ

Само седем часа по-рано, в 10 ч. същата сутрин, той бе пуснат от килията след три години в мизерията на затвора, та му беше доста странно да се озове сред тържествения разкош на царския дворец. Силно казано разкош, естествено, защото софийският дворец не е „Версай“, въпреки че внушителните маниери на цар Фердинанд и разточителното задоволяване на вкусовете му напомняха на мнозина за Краля Слънце¹⁰. Дворецът, елегантна двуетажна жълтеникава сграда във френски стил, беше в самото сърце на столицата и сред парк, ограден с високи стени в същия цвят.

Докато водеха Александър Стамболийски по дългите коридори, той си припомни мириса – смес от застоял въздух, изсушени цветя и прясно намазан паркет, – спомни си и как отекват стъпки в тишината на двореца. Пламенният трийсет и девет годишен селски водач бе тук преди три години, по-точно на 18 септември 1915 г. Срещата премина драматично и нито той, нито цар Фердинанд щяха да я забравят. Състоя се две седмици преди влизането на България в Първата световна война. Тогава представители на пет опозиционни партии бяха неохотно удостоени с аудиенция от монарха, за да изразят страховете си от все по-явните признаци, че България ще се откаже

¹⁰ Става дума за крал Луи XIV (1638 – 1715). – Бел. рег.

от своя неутралитет в бушуващия вече година конфликт в Европа. Достопенният цар ги бе приел в изискания Червен салон, декориран с коприна и дамаски. Придружаваше го княз Борис, двайсет и една годишен млад човек, който се държеше почти-телно и любезно, слушаше с внимание, но рядко се намесваше в разговора. Изглеждаше неловко, докато опозиционните лидери критикуваха правителството, а когато Стамболийски избухна гневно и невъздържано с нападки срещу царя, младият княз бе видимо смутен.

Както можеше да се очаква, останалите посетители представяха силни аргументи срещу въвлечането на България на страната на Германия и Австро-Унгария. Опитваха се да предупредят цар Фердинанд за опустошителните последици, до които ще доведе една нова война за страната, все още съсипана от катастрофалните Балкански войни през 1912 – 1913 г. Говореха обаче почитателно, като лоялни държавници, несъгласни с конституционния монарх. Не така се държеше Стамболийски. Изказваше се от името на своя Земеделски народен съюз без всякакво уважение – високо, грубо и обидно – така, както малцина са се осмелявали да се държат в присъствието на цар Фердинанд. Царят бе възмутен.

– Заплахите Ви няма да ме спрат – извика той гневно. – Следвам политиката и пътя, който съм избрал, защото така служи на своя народ много по-добре от Вас.

– Моят път – отвърна троснато Стамболийски – не е завършил с катастрофа като Вашия. А сега, ако упорствате, ще платите с главата си!

– Не се безпокойте за главата ми. Аз съм стар човек. Но Вие сте млад. Мислете за своята!

Кипнал от гняв, Фердинанд бе застанал с гръб към земеделеца, с лице към останалите. Срещата напълно се провали, а на излизане Стамболийски подхвърли към младия княз:

– Дано някой ден поне с Вас се разбираме! Явно между идеите на баща Ви и моите зее пропаст.

След две седмици България влезе във войната на страната на Германия и Австрия, така наречените Централни сили, срещу Франция, Англия и техните съюзници в Съглашението. Стамболийски бе хвърлен в затвора за деморализираща дейност

той излезе от облака невредим и спокоен. Спокойствието му се дължеше както на неговия фатализъм, така и на смелостта му, а защото беше дълбоко суеверен, Борис вярваше, че „неговият час“ още не е дошъл.

В Дабница българските позиции удържаха и князът тръгна да търси щаба на дивизията. По пътя си помогна на един ранен подофицер да се качи в автомобила му, след това закара други двама ранени до полевата болница, а колата му бе цялата в кръв. След като напразно дири щаба, Борис осъзна, че е закъснял. Целият сектор беше загубен. Незабавно се върна в Дабница и даде заповед за стройно отстъпление, за да не бъдат войниците пленени от обкръжаващия ги враг. И наистина, французите напредваха и вече бяха блокирали пътя до Велес, а там князът трябваше да се яви за среща с баща си. Тази нощ бе принуден да шофира без фарове по обиколни странични пътища, за да избегне френските патрули. Малко след това в щаба във Велес пристигна цар Фердинанд и Борис имаше възможност да уведоми лично баща си за разгрома, на който бе свидетел.

Царят идваше от Главния щаб на германските войски в Скопие, където бе положил огромни усилия да получи от съюзниците няколко дивизии подкрепления. Германците обаче отговориха, че не са в състояние да окажат помощ.

Фердинанд се завърна в София на 23 септември следобед в мрачно настроение след неуспешното си посещение в щаба на германската армия. Но телеграмата, която намери, щом се прибра, напълно го обезсърчи. Изпратена бе от главнокомандващия щаба, генерал-майор Бурмов¹⁹, и в нея се казваше:

„Днес изпратих следната телеграма на фелдмаршал Фон Хинденбург: „Нашето положение на Македонския фронт – извънредно тежко. Ако събитията продължават да се развиват по същия начин, ще сме изправени пред истинска катастрофа. Положението може да се спаси само с незабавна и адекватна помощ от Вас. Сегашните ни войски, подпомогнати от две австро-унгарски дивизии и няколко обещани германски батальо-

¹⁹ Христо Бурмов (1869 – 1936) – български офицер. На 15 юли 1918 г. е назначен временно да изпълнява длъжността началник на Щаба на Действащата армия. – Бел. ред.

ГЛАВА II.

ДЕТСТВО И ЮНОШЕСТВО

А вамата синове стояха почтително пред позлатеното писалище, отрупано със снимки в сребърни рамки, подвързани с кожа книги, часовници и ценни вещи, и слушаха с внимание как царят с горчивина говори за критичността на ситуацията. Седнал зад голямата маса, Le Monarque²³, както децата неизменно наричаха помежду си Фердинанд, имаше гневен и обезсърчен вид, а оплакванията му изобилстваха от саркастични подхвърляния.

Борис и Кирил, вече на двайсет и четири и на двайсет и две години, често биваха свидетели на мрачните настроения на баща си. В спомените им най-ужасни бяха те в детството, когато направеха някоя пакост или му беше докладвано, че не са си довършили домашното. Наставникът им – капитан Никола Куртоклиев²⁴, обикновено налагаше наказанията, но понякога заплашваше с „Ще кажа на Негово Величество!“ и тогава царят ги привикваше в кабинета си. И днес бяха в тази стая, тиха и внушителна като светилище, със същата маса, покрита със семейни снимки, оригинали на Фаберже и лични ценности. И днес

²³ Монарха. – Бел. прев.

²⁴ Никола Куртоклиев (1869 – 1938) – български офицер. През 1895 г. е назначен на служба в Двореца като адютант на Фердинанд I, а по-късно е аташиран към престолонаследника. – Бел. рег.

Внушителната фигура на суверена, излъчващ самоувереност и власт, с благосклонна усмивка приема поклоните и реверансите. Облечен е във фрак и бяла папийонка, с бричове и копринени чорапи „ала франсез“ или в блестяща военна униформа, окичена с десетки медали – като натруфена коледна елха.

Мястото на царя бе в центъра на дългата банкетна маса, срещу това на царицата, която носеше великолепни бижута от неговата колекция, избрани за съответния случай от самия Фердинанд. Докато раздаваше усмивки и остроумия наляво и надясно, царят строго наблюдаваше всеки и всичко. Звънец, скрит под покривката, до ръката му, му помагаше пряко да контролира и насочва сервирането с цяла армия от забързани лакеи и виночерпци.

С течение на времето Борис свикна с тези безкрайни вечери за над осемдесет души, на които се сервираше в съдове от севърски порцелан с царския герб, със сребърни прибори с монограм и във фини кристални чаши. Беше се научил как да води светски разговор със седящите до него на трапезата под звуците на оркестъра, изпълняващ виенски валсове. Още от юношеските си години бе запознат с калиграфски изписаните менюта на френски, разбира се. Например:

Consommé froid

Zueco

—

Tartelettes à la Diplomate

Johannisberg 1868

—

Filet de boeuf à la Bordelaise

Château Léoville 1875

—

Mousseline de foies gras en aspic

—

Suprêmes de dindonneaux à la crème

Clos Vougeot 1875

—

Sorbets de griottes au vin de Romanée

—

Bécassines rôties sur canapés

Dry Imperial

—

Salade

—

Haricots verts à l'Anglaise

—

Profiterolles au chocolat

Château – Yquem 1878

—

Bombe gaufree à la pistache

—

Dessert

Muscat Rivesaltes

Тези пищни банкети обаче за княза не бяха нищо друго освен досадно задължение. Такива бяха и парадите, оргените и униформите. Мисълта му се рееше далеч от тях – в планините, край Черно море, сред пеперудите и алпийските цветя, при локомотивите. А след войните преждевременно съзрялото му юношеско сърце бе останало при бедните нещастници в окопите. За двайсет и четири годишния младеж това бе тежък кръст.

* * *

Проблемът на цар Фердинанд, който се бе превърнал и в бегство за България, бе, че е твърде величав монарх за една толкова малка страна. Усещаше се нещо оперетно, но и трагично в свързването на блестящия, безкрайно амбициозен европейски принц със скромния балкански народ. Иронията се състоеше в това, че сред западните крале и принцове (повечето произхождащи от дузина едни и същи германски фамилии) Фердинанд бе един от най-интелигентните, енергични и подготвени за ролята, която съдбата им бе отредила да изграт. С цялото уважение, което кралската институция заслужава, трябва да признаем, че някои от неговите колеги не блестяха с особени интелектуални качества, а посредствеността бе една от от-

ГЛАВА IV. АБДИКАЦИЯТА

Битката във Владайското дефиле все още не е приключила, когато на 1 октомври делегацията за подписване на примирие се завръща от Солун. Ръководителят ѝ Ляпчев докладва пред Министерския съвет и веднага отива в двореца, където Фердинанд напрегнато го очаква.

Била е неблагоприятна, болезнена мисия. Ляпчев трябва да докладва, че България формално е обявила капитулация и че чужди войски ще окупират страната. Сложил е подписа си на документа, че приема евакуацията и загубата – може би завинаги – на родната си земя Македония. Но има и още нещо, което тревожи Ляпчев, когато влиза в двореца.

По време на неприятните преговори в Солун генерал Франше д'Еспере бе намекнал, че Антантата няма доверие на цар Фердинанд и че присъствието му на българския престол само ще усложни нещата. Ляпчев хладно бе напомнил на французина, че като министър на царя, той не е дошъл, за да обсъжда вътрешни работи на държавата България. Франше д'Еспере не настоява, но продължава свободно да обсъжда този въпрос със секретаря на Американското посолство в София Арчибалд Уокър, който придружава българската делегация. Откровено заявява на Уокър, че съюзниците на Антантата възприемат Фердинанд като пречка и че при дадените обстоятелства само смяната на монарха би ги удовлетворила. Посочва, че престолонаследникът княз Борис би бил приемлив избор за тях.

Фердинанд слуша внимателно как Ляпчев описва суровите условия на примирието.

– Единствената слаба утеха е – казва той, – че сръбски и гръцки военни части няма да влизат в България.“

– Това е добре – съгласява се царят. – Очаквах още по-лоши условия.

А след кратко мълчание пита:

– Не споменаха ли нищо за мен?

– Не желях да обсъждам Вас с тях, Ваше Величество – отговаря Ляпчев, – но съюзниците говореха ласкаво за престолонаследника. Между другото, бяха направени подобни изявления пред г-н Уокър.

Царят за миг замлъчва. После прошепва:

– Разбирам...

Малко по-късно приближен на царя разпитва Уокър, който потвърждава най-лошите подозрения на монарха. Но Фердинанд не казва и дума. Никой в двореца и в правителството не знае как ще постъпи той.

На другата сутрин в девет часа министър-председателят Малинов свиква представителите на всички политически партии на съвещание. Придружават го Ляпчев, военният министър и заместник-главнокомандващият. След като уведомява политическите лидери за примирието, министър-председателят ги моли да го изчакат, докато отиде до двореца и се върне отново на заседанието. В очакване на завръщането на Малинов те се впускат в разисквания на военната обстановка, докато Ляпчев не избухва:

– Господа, да престанем! Всичко това е минало. Искам да повдигна друг въпрос – развълнувано отсича той. – Македония, която българският народ искаше така силно да освободи и заради която направихме толкова жертви... Сложих подписа си на надгробния ѝ паметник... Но все още ни остава България. Сега трябва да мислим за нея. Цар Фердинанд ѝ дължи обезщетение, дължи ѝ репарации.

След думите на Ляпчев настава тишина.

– Повтарям – заявява твърдо той, – цар Фердинанд трябва да обезщети българския народ.

Всички мълчат, но е очевидно, че са съгласни.

В същото време в Белия салон на двореца Малинов решително застава лице в лице с царя. Най-напред Фердинанд пита как

ГЛАВА VIII. СЕПТЕМВРИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ

Превратът от 9 юни 1923 г. бил възприет, общо взето, добре в градовете и макар да причинил известна тревога у селското население, не предизвикал сериозна съпротива. Реакцията на привържениците на Стамболийски била твърде слаба, зле организирана и кратка. Бързината на добре организирания военен преврат ги изненадала. Цялата операция в София траяла половин час, а в провинцията – по-малко от час. Повечето министри и земеделски лидери били незабавно арестувани заедно с около няколко хиляди свои сподвижници. Превратът изненадал и Райко Даскалов в Прага, където малко преди това бил изпратен като постоянен пълномощен министър. Оранжевата гвардия, въпреки славата си на побойници, нямала нито време, нито желание да се сражава срещу редовната армия. Няколко гвардейци, начело с председателя земеделец на Народното събрание, за кратко оказали съпротива в Радомир. Министърът на търговията Александър Оббов организирал група военна част около Плевен. Неговите бойци, въоръжени със сопи и коси, воювали храбро, като претърпели сериозни загуби в няколко схватки и лесно били разгромени от армията. След това Оббов избягал в Румъния. Опитите на министъра на правосъдието да поведе селяните в района на Пловдив, и на Георги

Дамянов, бившия главнокомандващ по време на въстанието в Радомир, да мобилизира Оранжевата гвардия в Северозапада, също се провалили пред добре организирани военни части на новото правителство.

А и комунистите не оказали никаква помощ. Отношението на партията им и преди, и след преврата удивило целия комунистически свят. На 9 юни, деня на преврата, Българският централен комитет публикувал прокламация за неутралитет и заклеил пагналния режим на Стамболийски по-остро и от военните, и от десните политически формации, които го свалили.

„Миналата нощ... правителството на Стамболийски, което крепеше властта си... чрез терор и насилие, бе свалено. Правителството на селската буржоазия използваше силата си, за да защитава своите класови и партийни интереси. Потъпквайки правата на отрудените хора, то водеше безмилостна борба срещу техния единствен покровител – комунистическата партия... Ето защо работниците и селяните не бива да му се приличат на помощ днес... Работните маси в градовете и селата не трябва да участват във въоръжената борба между градската и селската буржоазия, нито да помагат на своите собствени експлоататори и потисници.“

На местните комунистически организации в няколко околии, които вече се били мобилизирали да се борят с новия режим, било заповядано от секретаря на Централния комитет на комунистите да се разпуснат и да останат неутрални.

Решението на Българската комунистическа партия (БКП) да не се помага на земеделците, изумява Комунистическия интернационал, чийто Изпълнителен комитет заседавал в Москва същата седмица. От трибуната президентът Зиновиев изразил своето недоумение и заявил надеждата си, че тази новина не можело да бъде вярна. Но уви, истина било, признал българинът Васил Коларов⁸², който заемал висока длъжност в ръководството на Интернационала. Шокираните членове на Интернационала остро критикували българските си другари. Централ-

⁸² Васил Коларов (1877 – 1950) – български политик от БКП. Министър-председател на България (1949 – 1950). – Бел. ред.

ГЛАВА X. АТЕНТАТЪТ В КАТЕДРАЛАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“

Млада жена с външност, с която да не привлече внимание, вървяла редом до напятия офицер в спретнатата униформа и весело разговаряла. Била уверена, че тази вечер никой не я е проследил и че не е в непосредствена заплаха от арест. Цола Драгойчева¹⁰³ почти била забравила чувството на безопасност, което не била изпитвала, откакто минала в нелегалност предишната година, 1923-та, след провала на Септемврийското въстание. Сега тя била важен комунистически деец в Пловдив. Дошла в столицата, за да докладва за последните арести на главните партийни лидери в Пловдив. Арестите разбили бойната организация и изплашили партийните членове.

Капитан Георги Кротнев¹⁰⁴ я повел по булевард „Цар Освободител“, покрай внушителната конна статуя на Александър II. София изглеждала особено красива в тази късна вечер със заснежени улици и покриви. Малцината минавачи не обърнали никакво внимание, когато двамата завили вляво при Универси-

¹⁰³ Цола Драгойчева (1898 – 1993) – българска учителка и политик, член на БКП. – Бел. рег.

¹⁰⁴ Георги Кротнев (1894 – 1925) – български офицер и сътрудник на Военната организация на ЦК на БКП. – Бел. рег.

мета и по скърцащия сняг пресекли булевард „Дондуков“, за да тръгнат по едва осветените улици зад артилерийските казарми. Кварталът бил беден, с малки къщурки и засипани със сняг тротоари.

Спрели пред неузледна къщичка с напълно затъмнени прозорци. Кротнев почукал на вратата по определен начин. След кратка пауза той повторил сигнала. После извадил ключ от джоба си и отключил вратата. В антрето имало още една заключена врата, на която капитанът отново почукал. Отворил висок брадат мъж.

– Коста Янков¹⁰⁵ – представил се той и се обърнал към друг човек, седнал до едно бюро. – А това е Иван Минков¹⁰⁶.

Цола Драгойчева, или „другарката Соня“, както я представил капитанът, осъзнала, че стаята е добре осветена, а прозорците са затъмнени с плътни, тежки завеси. И преди била виждала прословутия майор Янков, водач на военния център на партията, но не го познала. Тъй като полицията го издирвала, той си бил пуснал гъста червеникаворуса брада и бил пригладил буйната си коса. Пенсне закривало сините му очи.

Този трийсет и седем годишен запасен офицер имал внушителна биография като комунист. Племенник бил на Райна Княгиня, известната героиня от предосвободителната борба срещу турците, и бил син на уважаван полковник от царската армия. Станал комунист още като ученик, когато основателят на партията Димитър Благоев му бил учител в пловдивската гимназия. Въпреки че участвал във всички комунистически демонстрации и три пъти бил изключван от училище за марксистка дейност, той бил приет във Военното училище и през 1908 г. бил произведен в чин подпоручик. Сражавал се в Балканските войни и в Първата световна война и бил награден за храброст. След руската революция започнал да проповядва болшевишки идеи сред войската. Когато напуснал армията след погрома през 1918 г., Янков се оженил за гъщерята на Благоев и

¹⁰⁵ Коста Янков (1888 – 1925) – български офицер и комунистически деец. Ръководител на Военния център при Централния комитет на БКП. – Бел. рег.

¹⁰⁶ Иван Минков (1893 – 1925) – български офицер и комунистически деец. – Бел. рег.

ГЛАВА XIII. ЦАРСКИЯТ РОМАНС

Принцеса Джована ди Савоя го видяла за пръв път на 25 септември 1927 г., когато той дошъл в „Сан Росоре“ за обяд с родителите ѝ, краля и кралицата на Италия. Тя веднага забелязала аристократичния му профил, съвсем необикновения сиво-син цвят на очите и добре ушития тъмен костюм, който носел с вродена изисканост. Разбира се, сторил ѝ се доста стар за нея – цар Борис бил тогава на трийсет и три, а тя не била навършила още двайсет, – но ѝ харесали неговата зрялост и изтънчени маниери, докато обсъждал с баща ѝ ситуацията в света. „Може би е твърде сериозен“ – помислила си тя.

Разменили няколко думи на френски и тя разбрала, че той владее отлично този език. След това Виктор Емануил подхвърлил няколко фрази на италиански и гостът съвсем плавно преминал на италиански. По време на обяда той разговарял единствено с родителите ѝ, които изглеждали очаровани от забележително добре осведомения си и забавен посетител. Джована не успяла да размени с него нито дума.

Всъщност този ден тя била изключително напрегната. Усещала, че силно се притеснява в негово присъствие, но и в същото време искала да научи повече за него. Този посетител я заинтересувал толкова, защото напоследък вестниците и светските рубрики я свързвали романтично с неженения български цар. Техните фотографии се появявали една до друга в илюстро-

Принцеса Джована била въведена в църквата от брат си, престолонаследника принц Умберто. Българският генерал Стоянов, адютант на цар Фердинанд, и адютантът на принц Умберто пътували с тях в колата. Въпреки притеснението си, че е център на внимание пред толкова много хора, младата принцеса не можела да се въздържи и да не се засмее, когато безстрашният генерал, опитвайки се да я заговори, казал: „Да, познавам страната Ви. Бях тук, когато убиха дядо Ви“.

Джована изглеждала великолепно, когато се появила сияеща в бялата си кадифена сватбена рокля с изключително дълъг шлейф, воал от стара дантела и китка портокалови цветчета от Сицилия в ръце. Тълпите я приветствали с ентузиазъм, а всички църковни камбани в светия град били празнично.

Церемонията, отслужена от францисканския отец Антонио Руссо, била кратка. След като Борис и Джована били обявени за съпруг и съпруга и си разменили пръстените, младоженецът повел за ръка невестата си начело на официалната процесия към „долната“ църква, където е гробът на св. Франциск. Цар Фердинанд и царица Елена вървели след младоженците, последвани от крал Виктор Емануил, придружаващ кралицата на Гърция, княз Кирил с херцогинята на Парма, принц Умберто с Мария, по-малката сестра на булката, все още в сълзи, и останалите принцеси, принцове, херцози, графове и високоставени особи. След кратка служба, съпроводена от хор от 160 певци, Джована се помолила пред олтара на св. Франциск. Накрая младоженците подписали брачното свидетелство пред олтара с мощите на светеца от Асизи. Свидетели от страна на Борис били княз Кирил и зет му, херцогът на Вюртемберг. Престолонаследникът принц Умберто и зетят на Джована, граф Калви ди Берголо, подписали от страна на булката.

След църковната церемония тълпите се втурнали към центъра на града, където младоженците и техните свидетели подписали гражданското брачно свидетелство в сградата на общината. Бенито Мусолини влязъл в ролята на кралски нотариус. (В деня на сватбата си Джована видяла Дучето за втори път в живота си; само веднъж го била виждала преди това, в операта.) Президентът на Сената, Федерцони, водил церемонията от името на държавата. Сред гръмогласните овации на

нение и подозрителност на съюза между своите съседи, не се присъединила към него. Борис обаче, решен да продължи да търси помирение, не отклонил официалната покана на новия си приятел Александър да го посети в Белград. В началото на декември той и царица Йоанна пристигнали на държавно посещение в югославската столица и отседнали в кралския дворец. Правителството на Мушанов и голяма част от обществеността, виждайки надежда за мир на Балканите, приветствали тази визита. В много македонски и националистични кръгове обаче тя предизвикала сериозна тревога, защото я разглеждали като заплаха от предателство.

Александър посрещнал българските гости сърдечно, но не пропуснал да каже в поздравителната си реч, че „само затвърждаване на съществуващия ред“ можело да гарантира по-добро бъдеще на двете нации. Борис говорел за мир и приятелски отношения, но внимателно заобикалял щекотливия въпрос за затвърждаване на статуквото на Балканите, което, както всеки българин знаел, означавало отхвърляне на претенциите ни за Македония, Тракия и Добруджа.

Когато германският министър на външните работи Нойрат посетил по-късно България, царят му заявил, че първоначално е намерил за приемлива идеята за Балкански пакт и дори казал на Рюдж, че България ще сътрудничи. „Но когато гърците настояли България да признае статуквото и така завинаги да се откаже от ревизия на установения ред, царят се почувствал принуден да отхвърли сътрудничеството – докладвал Нойрат. – За да разсее впечатлението, че България постоянно смуцава спокойствието на Балканите, царят се опита лично да общува с югославяните и румънците.“

Борис изтъкнал пред Нойрат, че се стреми да постигне подобряване на отношенията с Югославия, „от което зависи изцяло бъдещето на България“, но трябвало да го прави без шум, тъй като македонската фракция нямало да разбере правилно приятелските му отношения с Югославия. „Царят вярва, че само такава политика може да обслужи правилно македонските интереси. Освен това той е убеден, че следвайки тази политика, се подлага на сериозната заплаха да бъде застрелян по всяко време от македонците.“

* * *

През февруари 1933 г. в заглавията на първите страници по цял свят се появили имената на трима българи: активистът на Коминтерна Георги Димитров и още двама негови сънародници били арестувани в Берлин и обвинени в сензационното подпалване на Райхстага.

Всъщност Димитров, петдесет и една годишен активист на комунистическата партия, избягал в Москва след неуспешното въстание през 1923 г., бил по-скоро съветски гражданин, отколкото българин. Всеотдаен член на партията, умел организатор и гързък конспиратор, той, заедно с Коларов и други комунистически бегълци, се числял към онези изгнаници, които живеели в Москва, били обучавани там и действали под руски инструкции. Димитров бил замесен с атентаторите на софийската катедрала и бил, също като Коларов, активен деец на Коминтерна в международното болшевишко крило.

След ареста на Маринус ван дер Любе, неизвестен дотогава двайсет и три годишен нидерландски комунист, заловен на мястото на пожара на Райхстага, полицията издирвала чужденците от неговото постоянно обкръжение в едно кафене в Берлин. Няколко дни по-късно заподозрените били разпознати от един келнер, били арестувани и обвинени в съучастие. Димитров, Благой Попов и Васил Танев признали, че са комунистически съратници, пътуващи с фалшиви паспорти, но категорично отричали да имат каквато и да е връзка с пожара.

В действителност съществували съмнения дали българите не са свързани със запалването на Райхстага, а по-късно се появили доказателства, че самите нацисти са извършили престъплението, но са имали нужда от претекст за масови чистки сред враговете си.

Съдебният процес срещу комунистическите „подпалвачи“, който започнал в Лайпциг през септември, привлякъл вниманието на целия свят. След като неадекватният Любе признал плачливо вината си, Димитров се превърнал в звездата на процеса, като красноречиво, арогантно и гръзко се защитил, про-

ГЛАВА XVI. ЦАРЯТ ПОЕМА ЮЗДИТЕ

В политиката човек може да се озове сред най-неочаквани партньори, но Военната лига много бързо се осъзна. Още на сутринта повечето офицери се събудиха с желанието да са другаде, със същото чувство на вина и съжаление, което човек усеща, като се събуди до непривлекателен партньор, лекомислено прибран предишната вечер. Партньорите, които бяха споделяли постелята на армията в нощта на 19 май, се оказаха или амбициозни политици, използващи армията за собствените си цели, или добронамерени дилетанти без какъвто и да е опит.

Някои от реформите на новия режим бяха приложени успешно: парламентарната система беше премахната, политическите партии – разпуснати, михайловистката ВМРО беше забранена и членовете ѝ (не и протогеровистите) – подведени под отговорност, а приятелските отношения с Югославия бяха заздравени. Но ежедневното управление на държавната машина беше аматьорско и пораждаше критики. Явните настроения против короната, както и експериментите с авторитарни мерки – цензура, забрана на публични събрания и пропагандна кампания за национално обновление – бяха посрещнати от обществеността хладно, със сарказъм и дори с открит враждебност.

Не след дълго се засили латентният конфликт между републиканските членове на „Звено“, водени от министър-председа-

ГЛАВА XVII. БЕЗПАРТИЙНИЯТ РЕЖИМ

Параходът тръгваше след час, а двамата стари приятели имаха да си кажат още толкова много неща. Цар Борис заминаваше за Англия през този студен януарски следобед на 1936-а и не беше виждал своя довереник отпреди Деветнайсетомайския преврат, когато Драганов, тогава военен аташе в Берлин, беше принуден да си подаде оставката от армията. Отскоро назначен за пълномощен министър в Германия, Драганов беше дошъл сега до Остенде¹⁹⁶ да изпрати царя и да чуе от него лично секретните подробности за последните събития в България.

– Какви са Вашите планове сега, Ваше Височество? – попита Драганов, когато царят привърши разказа си за това как бе успял да неутрализира извършителите на преврата, като постепенно ги бе заместил с правителство начело с лоялния монархист Георги Кьосеиванов. – Как си представяте конфигурацията на бъдещата система? Не бихте могли да се върнете назад и да възстановите миналото с всичките му недостатъци. Но пък и не желаем никое от онези авторитарни управления, каквито са много на мода сега, а и не можете да отлагате нормализацията твърде дълго. Забранените партии са неспокойни и може да предприемат някакви действия. Какво е възможното разрешение?

¹⁹⁶ Град в Северозападна Белгия. – Бел. ред.

не мога да пренебрегна, както някои политици биха желали да сторя. Аз трябва да направя или поне да се опитам да направя нещо в тази насока.

Стигнах до идеята да свикам общински избори въз основа на закона, въведен от деветнайсетомайците. Тогава ще видим какво мислят хората. Ако имаме успех, това ще означава, че хората одобряват безпартийна или полупартийна система. Ако не успеем, провалът ще бъде много по-слаб, отколкото би бил при общи избори, а все пак ще имаме по-ясна ориентация. Така ще знаем, че хората не искат тези неща, а аз ще приема, че съм се опитал честно и почтено да следвам посоката на моя манифест, но народът не е искал това. В такъв случай ще трябва да преразгледам позицията си. Тогава армията няма да може да ме обвини, че съм бил лъжец.“

По-малко амбициозните общински избори се състояли през 1937 г. За първи път в българската история жените получават право да гласуват. За изненада на партиите и за голямо задоволство на правителството, гласоподавателите подкрепили именно правителствените кандидати и по този начин косвено одобрили безпартийната система. Царят и Кьосеиванов били силно окуражени от резултатите и продължили да организират с по-голяма увереност законодателните избори за следващата година.

* * *

През лятото на 1936-а крал Едуард VIII с група приятели – между които мисис Симпсън, бъдещата му съпруга – се връщал от круиз край далматинския бряг, егейските острови и Дарданелите. Пътят му минавал през България, което той искал да запази в тайна. Изпълняващият длъжността шеф на протокола Стоян Петров-Чомаков²⁰⁸ бил изпратен да посрещне височайшата група на гарата в Свиленград, на границата с Турция, и да я придружи до югославската граница.

²⁰⁸ Стоян Петров-Чомаков (1888 – 1966) – български дипломат. През периода 1936 – 1938 г. заема длъжностите началник на протокола, началник на „Политическа дирекция“ и главен секретар в Министерството на външните работи и изповеданията. – Бел. ред.

падал с българския идеал за национално обединение. Цар Борис споделял това усещане, но и той, и Кьосеиванов били твърдо решени да направят всичко възможно да не включват страната във войната. Лично Борис бил убеден, че Германия не може да спечели една война срещу западните сили.

Опозицията обаче била антигермански настроена. Но докато така наречените буржоазни партии, както и земеделците и социалистите проявявали симпатии към Великобритания и Франция, комунистите явно клонели към Съветския съюз. Опозицията вярвала, че неутрална България има по-голям шанс да постигне националните си цели чрез мирни преговори с Великобритания и Франция, отколкото да заеме страната на Германия.

Междувременно възникнали спорове, които създали конфликт между Кьосеиванов и някои членове на неговото мнозинство. Най-сериозни били търканията му с председателя на новото Народно събрание Стойчо Мошанов²²² (племенник на лидера на Демократическата партия Никола Мушанов), който като че ли клонял към опозицията, и министъра на земеделието Багрянов. Вторият конфликт бил преди всичко на личностна основа – съперничество между министър-председателя и предишния довереник и приятел на царското семейство.

През лятото на 1939 г. цар Борис, най-сетне убеден, че войната не може да бъде избегната, насочил усилията си към маневриране между Великите сили, а те всички го ухажвали. Пред Германия, Великобритания, Франция, Италия и Съветския съюз той защитавал тезата, че една силна и неутрална България би била от полза за интересите на всяка от тези държави на Балканите. Той убедително предавал своите аргументи на различните дипломати в София и на върволицата от чуждестранни емисари, които започнали да посещават страната. Председателят на Народното събрание Мошанов представил в Лондон същите аргументи пред крал Джордж VI и лорд Халифакс, а в Париж – пред премиера Даладие²²³ и предсе-

²²² Стойчо Мошанов (1892 – 1975) – български политик, председател на XXIV Обикновено народно събрание (1938 – 1939). – Бел. рег.

²²³ Едуард Даладие (1884 – 1970) – френски политик и историк. Министър-председател на Франция (1933 – 1934 и 1938 – 1940). – Бел. рег.

гателя на парламента Едуард Ерио²²⁴. Същата теза чули Хитлер и Рибентроп по време на посещението на Кьосеуванов през юли, а също така получили и уверението на министър-председателя, че България никога няма да подкрепи коалиция или действия, насочени срещу Германия. Кьосеуванов бил съвсем искрен, изразявайки чувствата на голяма част от българското население, когато се позовал на другарските отношения между двата народа през Първата световна война и на настоящия взаимен интерес, включващ и справедливата ревизия на мирните договори от 1919 г. Освен това той изразил и своята загриженост относно турските маневри, извършвани близо до българската граница, и внезапното засилване на турската военна подготовка там. Кьосеуванов заявил, че Германия трябва незабавно да достави поисканото въоръжение, за да укрепи позициите на своя приятел на Балканите въпреки неговия неутралитет.

Хитлер проявил разбиране към становището на България и не настоял за военен съюз. Обяснил обаче съвсем красноречиво, помислил си Кьосеуванов, своята собствена визия за света. Държавите, казал Хитлер, са разпределени в две категории – тези, които имат ограничен достъп до световните източници на богатства, и онези, които са си подсигурили по-големия дял от жизненото пространство и богатствата. Първата група държави се опитва да промени статуквото, а втората се опитва да го запази. Тъй като Германия принадлежи към първата група, икономическите фактори я принуждават тя да иска ревизия на установения ред по възможност чрез мирни средства. Ако това обаче се окаже невъзможно, добавил Хитлер, Райхът ще обяви война. Тъй като България също принадлежала към първата група като жертва на мирния договор, фюрерът изтъкнал, че съдбата ѝ е да застане редом до Германия.

В резултат на посещението на Кьосеуванов били ускорени доставките на въоръжение в България. Цар Борис изпитал облекчение, че Хитлер не настоявал да се подпише военен дого-

²²⁴ Едуард Ерио (1872 – 1957) – френски политик и литературен историк. – Бел. ред.

ГЛАВА ХІХ. ТРИСТРАННИЯТ ПАКТ

„Министър-председателят заминава за Виена по здравословни причини, за да се консултира с един специалист по време на празниците.“ Такива били инструкциите, дадени от правителството за отговор на всякакви запитвания. (По това време Коледа в България се празнува на 7 януари.) Засилващото се сближаване между България и Германия пораждало остра чувствителност както в страната, така и в чужбина и цяло да бъде неразумно да се дава гласност на едно посещение при Хитлер и Рибентроп. За да изглежда още по-достоверно, че пътуването е частно, никой от министрите не придружавал Филов. Той и съпругата му пътували само с добри приятели – германския пълномощен министър и г-жа Фон Рихтхофен. Заминали с „Ориент експрес“ на Нова година.

На следващата вечер били посрещнати на виенската гара от българския пълномощен министър в Берлин, Драганов, сред истинска снежна буря. Силният снеговалеж през нощта затрунал с преспи железопътните линии и влакът на Рибентроп не могъл да пристигне навреме за срещата с Филов, предвидена за 3 януари. Това позволило на семейство Филови да разгледа някои забележителности на Виена. Така и Драганов могъл да изложи надълго пред министър-председателя становището на Борис и инструкциите за разговорите с Хитлер: Филов трябвало да се

ГЛАВА XX. НЕВОЮВАЩИЯТ СЪЮЗНИК

Югославия е първата държава, която самолетите, излитащи на запад, трябва да прекосят. Така че само минути след като излетял от летище „Враждебна“ на път за Виена, цар Борис вече летял над сръбски долини и хълмове.

Полковник Ханс Баур, пилотът на Хитлер, който дошъл да вземе българския цар, не се придържал към някаква по-специална височина или маршрут, както бил свикнал да прави, прелитайки над военни зони. Земята под тях била злобещо притихнала. Оръдията мълчали. Последните изстрели заглъхвали бавно в руините на опожарените градове. Луфтвафе владеели напълно югославското небе.

Германската атака, бърза и опустошителна като торнадо, приключила за по-малко от две седмици. Тринайсет дни по-рано, на 6 април 1941 г., огромните легиони на Райха преминали румънската и унгарската граница. По време на яростния им устрем на юг панцерите и щуките превърнали градове и села в купища развалини. Започнала операция „Марита“.

Белград бил сринат. Доколкото съществувала някаква съпротива – на някои места югославската армия се сражавала безстрашно, – тя била съкрушена, все едно отбранителната линия била направена от кибритени клечки. Хиляди хора загинали. Предния ден, 17 април, Югославия била принудена да се предаде и да подпише примирие.

Не можели ли да бъдат избегнати цялото това страдание и разруха? Какво се е случило?

На 25 март 1941 г. под натиска на Германия, когато безспорно непобедимият Вермахт бил на нейните граници, Югославия подписала Трестранния пакт, както вече били направили Унгария, Румъния и Словакия, а България се била присъединила към него по-рано същия месец. Било трудно. Но за регента принц Павел и за цяла Югославия решението било още по-трудно, тъй като страната, създадена от Версайските договори, била облагодетелствана от тях, за разлика от България и Унгария, които заедно с Германия настоявали за ревизия на тези договори. Но режимът в Белград се присъединил най-накрая в опит да избегне войната. Два дни по-късно обаче югославските националисти и армията, водени от ген. Душан Симович²⁵⁵, отхвърлят решението на парламента и отказват да ратифицират омразния на народа съюз. В най-жесток отговор на това германците нахлуват в страната и пресичат цялата ѝ територия на път за Гърция, където техните италиански съюзници търпят сериозни загуби.

В навечерието на тези съдбовни събития Филев настоявал цар Борис лично да разговаря с Хитлер, особено щом от това зависело бъдещето на Македония. Като се опасявал, че фюрерът може да поиска от него да участва в започнатата война, царят първоначално не се съгласил. По-късно обаче, след известни колебания, като наблюдавал колко бързо е завладяна Югославия, той поискал да се срещне с фюрера.

На 19 април, докато самолетът на Хитлер с българския цар Борис на борда летял за срещата във Виена, изстрадалото югославско население имало достатъчно основание да се замисли кой е действал по-благоразумно за тяхната страна: дали принц Павел, или ген. Симович. Въпросът останал завинаги без отговор.

Но за цар Борис не съществувало колебание за курса, който трябва да се поеме при подобна дилема. За разлика от баща си, който смятал, че неговите приоритети са от историческо и

²⁵⁵ Душан Симович (1882 – 1962) – югославски военен и политически деец. Министър-председател (1941) и премиер на емигрантското югославско правителство в Лондон (1941 – 1942). – Бел. ред.

от платове лично от царица Йоанна с пожелание „да помогне в тези мъчни времена“. Отпътуването на много семейства от страната било улеснявано и голяма част от административните мерки срещу тях били отменяни благодарение на Двореца. Често евреите, подали молба за паспорт или други разрешителни, се явявали в правителствените учреждения благодарение на телефонно обаждане от царската канцелария до съответния министър или агенция с магическата фраза: „Негово Величество би желал Вие да...“. В периода, когато е било наистина трудно за български евреи да емигрират, много от тях получавали паспортите си с намесата на Двореца, какъвто е случаят например със семейство Самуел Розенбаум, които заминали за Съединените щати. За да предотврати неблагоприятия, началникът на царския кабинет Груев ги придружил до летището, прекарал ги през полицейския и митническия контрол и ги отвел чак до вратата на самолета.

До лятото на 1942 г. най-тежката последица от 33Н бил специалният данък върху имуществото на евреите, който в много случаи довеждал до конфискация на собственост. Въпреки това обаче българските евреи не се страхували за живота си, тъй като не знаели за чудовищното решение на специално назначената група от германски нацисти. Хитлер и Химлер вече били решили да унищожат евреите в завладените руски територии, но още се колебаели кой е най-добрият начин да се отърват от *всички* евреи в Европа. Една от възможностите била депортация в Палестина, друга била изпращането им в Африка. Или да ги хвърлят в постоянни концентрационни лагери.

Райнхард Хайдрих, главнокомандващият на СС, получил заповед да изготви план за окончателно решение на „еврейския въпрос“ в цяла Европа. На 20 януари 1942 г. в кабинета си на улица „Ванзее“ в Берлин той свикал конференция на петнайсет представители от различни министерства, сред които и Адолф Айхман²⁸¹. За начало на физическото ликвидиране на евреите конференцията одобрила да бъдат депортирани в Полша евреи

²⁸¹ Адолф Айхман (1906 – 1962) – немски офицер от СС и ръководител на секция IV Б4 (еврейски въпроси) в Главно управление за имперска безопасност (1939 – 1945). – Бел. ред.

ГЛАВА XXII. ПОДРИВНАТА ДЕЙНОСТ НА КОМУНИСТИТЕ

„Слава богу, че поне един от моите секретари обича да се катери по планините – каза цар Борис и дари с усмивка на признателност Станислав Балан, когато двамата спряха да си поемат дъх на стръмната горска пътека. – Останалите са слабосилни. Никой от тях не обича да ме придружава на походите ми.“

В началото на войната Балан, четиресетгодишният син на уважаван професор езиковед, е преместен от Външното министерство, където работел, в личния кабинет на царя като един от двамата помощници на Павел Груев.²⁹⁴

Тази неделна сутрин царят беше в отлично настроение още откакто с раници на гърба напуснаха „Царска Бистрица“ на път за Рилските езера. „Сега е моментът да му говоря – помисли си Балан. – Никога няма да имам тази възможност в канцеларията.“

Би било наистина недопустимо за един младши секретар да разисква през работно време в двореца какъвто и да е въпрос, който царят не е повдигнал. При все че Борис винаги е бил много вежлив с младия персонал, отношенията му с него са били

²⁹⁴ Другият помощник е Петър Морфов (1910 – 1976) – български юрист и дипломат. – Бел. рег.

строго служебни, и то главно чрез шефа им Груев. На неслужебни теми царят говореше само когато Балан го придружаваше на неделните походи.

Скоро пътеката напусна боровата гора, гъстите напрати и дивите кърпинови храсти и продължи над линията на гървевата, между скали и камъчета, покрити с лишеи. Точно когато Балан събра кураж да проговори, царят се обърна към него:

– Вие не знаете колко съм щастлив тук! Няма телеграми, аудиенции и телефони. Мога за момент да забравя грижите си. Тежка седмица беше, Балан. Годината е много трудна...

Как можеше Балан да му говори за проблемите си точно сега? Той загуби куража си. Но само след минути пресният спомен за една отчаяна жена изплува в паметта му, една млада жена, неговата добра позната, която плачеше и му се молеше... Думите излязоха от устата на Балан със заекване:

– Ваше Величество, позволете ми... исках да Ви доложам... знам, че това не е моя работа, но... Сегем гуши ще бъдат екзекутирани в този процес срещу комунистите. Единият от тях беше мой съученик. Костов²⁹⁵. Трайчо Костов. Неговата сестра дойде при мен и аз обещах да говоря с Вас. Това ще бъде трагедия, Ваше Величество, а също и грешка!

Щастливото изражение изчезна от лицето на царя и за момент той изглеждаше шокиран, че секретарят му е дръзнал да развали този чудесен излет. Той продължи да върви мълчаливо, после каза почти ядосано:

– Но той е главен комунистически организатор, нали? Той е извършвал *конспиративна* дейност. Съдът го намери за виновен. Аз нямах нищо общо с това. Вината му беше доказана извън всякакво съмнение и той сам дори не я оспори!

Това беше казано с тона на „Вие трябва да си знаете мястото!“. Последва дълго и тягостно мълчание. Явно неделната разходка беше провалена. Но само след няколко минути Борис спря отново и попита неохотно:

– Разкажете ми за Вашия приятел Трайчо.

– Той е изключителен човек, Ваше Величество, макар и комунист. Бяхме съученици в гимназията. Той беше най-добрият

²⁹⁵ Трайчо Костов (1887 – 1949) – български политик и деец на БКП. – Бел. ред.

ГЛАВА XXIII.

СРЕЩИ С ХИТЛЕР.

СОНДАЖИ СЪС СЪЮЗНИЦИТЕ

Цар Борис изобищо не харесал съобщението на Хитлер, предадено му на 28 март 1943 г. от Бекерле. Поканата за Берхтесгаден не го разтревожила толкова – той бил свикнал с тези срещи, а и досега успявал да отклони предложенията за по-активна намеса на България във войната. Този път обаче Хитлер молел Борис да доведе със себе си началник-щаба, за да се срещне с германския началник-щаб за важни военни разговори.

Като се имало предвид поражението на Вермахта при Сталинград, необичайното искане на фюрера обезпокоило Борис. То възобновило опасенията му, че рано или късно неговата решителност да гържи България извън войната, ще бъде поставена на изпитание. Нима е дошъл този момент? Колко дълго би могъл да отлага деня на фаталното решение? Борис знаел, че времето напредва и германците стават все по-нетърпеливи. Военните им до момента охотно приемали неговите аргументи срещу изпращането на военни части и се отнасяли с уважение към него. Но сега определено биха се възползвали от няколко дивизии от незасегнатата все още от войната българска армия. Що се отнася до нацистките партийни органи, винаги съмняващи се в лоялността на царя, те открито докладвали, че Борис е ненадежден и неискрен съюзник.

на ново италианско правителство начело с маршал Бадолио³⁰⁷. „Явно се подготвят за сепаративен мир“ – коментирал Севов, когато телефонира на Филов, за да му съобщи новината от името на цар Борис. Ясно било, че с провала на фашисткия режим Италия приключвала участието си във войната.

Дали съюзниците на Райха напускали потъващия кораб? Вицепремиерът на Румъния Михай Антонеску от известно време настоявал България да обсъди с Румъния директно, без Германия, опасностите, застрашаващи двете страни. На 27 юли Антонеску приел българския пълномощен министър в Букурещ Стоян Петров-Чомаков. Българският дипломат докладвал: „Много настоятелно Антонеску предложи за последен път да влезем в пряко разбирателство помежду си, за да обсъдим възможностите и мерките, които трябва да предприемем заедно, за да защитим интересите на нашите страни“. Това не би променило отношенията ни с Германия, уверил румънският вицепремиер българина Петър Чомаков. Този въпрос е от толкова голямо значение, продължил Антонеску, че той бил направил същото предложение и на Унгария въпреки лошите отношения на Румъния с унгарците.

По-късно румънският пълномощен министър в София задал на Филов от страна на своето правителство два въпроса от много деликатно естество: наистина ли България смята, че болшевишката заплаха може да бъде отблъсната чрез англо-американска окупация на Балканите, и не се ли безпокои България, че би могло да възникне споразумение между Германия и Русия за сметка на балканските правителства? Румъния явно търсела начин да излезе от съюза с Германия.

На фона на тези събития някои необичайни ходове на цар Борис придобили особено значение и предизвикали загриженост сред германските разузнавателни кръгове. Един от тях бил, че царят и неговите съветници се обърнали към няколко извест-

³⁰⁷ Пиетро Бадолио (1871 – 1956) – италиански маршал и политик. Първи вицецар и генерал-губернатор на Италианска Източна Африка (май – юни 1936). През 1940 г. се противопоставя на войната срещу Гърция и след неуспеха на италианското настъпление подава оставка като началник на генералния щаб. След свалянето на фашисткия режим на Мусолини служи като министър-председател на Италия (юли 1943 – юни 1944). – Бел. ред.

Молебен и четене на прокламацията
по случай раждането на Борис (1894 г.)
(НБКМ-БИА С IV 111)

Княз Фердинанд I с княз Борис Търновски
в кръщелно облекло
(ЦДА, ф. 3К, оп. 15, а.е. 59, л. 1)

Делегация начело с цар Борис III на посещение в Чирпан
след земетресението през 1928 г.
(НБКМ-БИА С I 4033)

Цар Борис III (ок. 1920 – 1930 г.)
(НБКМ-БИА С IX 7)

Цар Борис III, княз Кирил и други лица по време на тържествата в Добрич след подписването на Крайовската спогодба, 25 септември 1940 г.

(ЦДА, ф. 3К, оп. 15, а.е. 265, л. 15)

Цар Борис III, княз Кирил Преславски, проф. Богдан Филов, ген. Теодоси Даскалов и други пред сградата на парламента при откриването на II редовна сесия на XXV ОНС, 28 октомври 1940 г.

(ЦДА, ф. 15К, оп. 4, а.е. 71, л. 4)

Тленните останки на цар Борис III, изложени за народно поклонение в храм-паметника „Св. Александър Невски“ от 30 август до 5 септември 1943 г.

(ЦДА, ф. 3К, оп. 15, а.е. 175, л. 1)

Погребалната процесия на цар Борис III

(ДА – Търговище, ЧП 1735, л. 24)

